

**Vodič za prevenciju radikalizacije
i nasilnog ekstremizma kroz
odgojno-obrazovni proces**

**Materijal za pedagoge/pedagogice
srednjih škola u Unsko-sanskom kantonu**

april, 2019. godine

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	2
UVOD.....	3
CILJ.....	5
STRATEGIJA BIH ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV TERORIZMA 2015.-2020.	10
FAKTORI RIZIKA KOJI MOGU DOVESTI DO RIZIČNIH PONAŠANJA – RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA.....	11
RANI ZNACI RADIKALIZACIJE.....	13
AKTERI I NJIHOVA ULOGA U SPREČAVANJU NASILNOG EKSTREMIZMA	15
LITERATURA.....	24

UVOD

Moderno doba, uz sve pozitivne efekte razvoja nauke i tehnike na kvalitetu života ljudi, sa sobom svakako donosi i brojne izazove. Jedan od tih izazova je nasilni ekstremizam i radikalizacija, koji su aktualni ne samo na globalnoj nego i lokalnoj razini.

Radikalizaciji su izloženi svi, ali su naročito podložni mladi ljudi. Nasilni ekstremisti i terorističke organizacije ne biraju sredstva za vrbovanje mladih ljudi za realizaciju vlastitih ideja.

S obzirom na ovu činjenicu, svi segmenti društva trebaju pružiti mladim ljudima mogućnost za usvajanje znanja te sticanje vještina i prihvatanje odgovarajućih stavova i pozitivnih društvenih vrijednosti, sa ciljem odupiranja negativnom uticaju i propagandi nasilnih ekstremista i radikaliziranih grupa.

Dok su narativi¹ ekstremista na zapadu uglavnom usmjereni na imigrante koji se suočavaju sa neuspjehom integracijom, socio-ekonomskom marginalizacijom i osjećajem nepravde i nejednakosti, radikalizacija u području zapadnog Balkana se uglavnom dešava u vlastitim, domaćim zajednicama s vrlo sličnim izazovima.

Dinamika ekstremističkih grupa je takva da nude mladim ljudima osjećaj pripadnosti, ispunjenosti, uključenosti, jednakosti, dostojanstva i svrhe i često popunjavaju psihološke praznine koje su ostale otvorene u njihovim životima. Iskustva iz mladosti, posebno kod onih koji su imali nezdravo mentalno i psihološko okruženje, te iste mlade mogu učiniti lakše prijemčivim na pojednostavljene strukture i manje kompleksno razmišljanje, upravo kako ga nalazimo u diskursu ekstremizma.

Dodatno, socio ekonomsko okruženje u kojem vlada visoka nezaposlenost², siromaštvo, neizvjesnost, nesigurnost, nepovjerenje u institucije i državni aparat, ratno nasljeđe, etničke tenzije i retorika itd. doprinose osjećaju besperspektivnosti i beznađa i na ličnom nivou.

Napori na osvještavanju o opasnosti od nasilnog ekstremizma i radikalizacije se u BiH osim rada sigurnosnih agencija i institucija, kao i onih za provedbu zakona, proširuju i na odgovor u području prevencije. Poteškoće u prihvaćanju, rehabilitaciji i reintegraciji bivših ekstremista i onih sklonih ekstremizmu, uključuju nepostojanje i

---

¹http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/BETWEEN_SALVATION_AND_TERROR/Between_SalvationAndTerror.pdf

²Federalni zavod za statistiku navodi da je na kraju 2017.g. u BiH bilo 474 596 zaposlenih i 349 226 nezaposlenih, a u USK 32 778 zaposlenih i 44 192 nezaposlenih. Prosječna plaća je iznosila oko 810, 00 BAM a potrošačka korpa oko 2 000,00 BAM. Najveća nezaposlenost je među mladima, a iznosi oko 62%

nespremnost odgovarajućih službi, stručnjaka i generalno - sistema podrške osobama kojima je to potrebno.

Odgojno-obrazovne ustanove su po svom karakteru, a i ulozi koju imaju u životu najmlađih generacija, nezaobilazan dio ukupnih nastojanja da se mladi ljudi formiraju u zdrave i pozitivne ličnosti. Prevencija i rana detekcija faktora rizika su osnovni zadatci škole, koja je u takvoj poziciji da prva može uočiti promjene i djelovati kao zaštitni mehanizam. Svi akteri odgojno-obrazovnog procesa, u naporima da se suprotstave ovoj negativnoj pojavi, primarno moraju biti svjesni prisustva radikalizacije kao negativne pojave i nasilnog ekstremizma kao njene moguće posljedice.

Neophodno je kontinuirano, uz nultu stopu tolerancije prema bilo kom obliku nasilja, raditi na kreiranju sigurnog, stimulativnog i u svakom smislu potpuno inkluzivnog okruženja za učenje i poučavanje i sve aktivnosti u školi. Posebnu ulogu u ovom procesu svakako imaju nastavnici/nastavnice, koji/e su u svakodnevnom kontaktu sa mladim ljudima.

Sa ciljem da ponudimo obrazovnim stručnjacima informacije o pojavnosti radikalizacije i u kontekstu Unsko-sanskog kantona, a s obzirom na odgojnu ulogu obrazovnih ustanova, formirana je radna grupa koju su činili predstavnici/ce Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona (USK), Pedagoškog zavoda, Aktiva pedagoga/ica iz srednjih škola sa područja USK.

Radna grupa koja je izradila ovaj Vodič:

Adnan Kreso, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta USK

Sulejmanagić Smajo, JU „Pedagoški zavod Unsko-sanskog kantona“

Alma Crnkić, JU „II srednja škola Cazin“, Cazin

Fatima Vasiljević, JU Umjetnička škola „Nusret Keskin-Braco“ Bihać

Zumreta Behrić, JU Opća gimnazija „Bosanska Krupa“ Bosanska Krupa

Senad Šahinović, JU MSŠ „Hasan Musić“ Bužim

Selmira Hodžić, JU Prva srednja škola „Dr. Husein Džanić“ Velika Kladuša

Maja Zorić, JU „Srednja mašinska škola“ Prijedor

CILJ

Namjera ovog materijala je da potakne sve sudionike odgojno-obrazovnog procesa na području Unsko-sanskog kantona na aktivnosti koje mogu doprinijeti prevenciji radikalizacije i nasilnog ekstremizma. Cilj dokumenta je ponuditi i osnovne informacije profesionalcima u obrazovnim ustanovama o temi koja je postala aktualna ne samo u globalnom nego i u lokalnom kontekstu, a za koju ne postoji stručna pedagoška literatura. Vodič treba da se promatra kao dodatni, nikako jedini materijal za rad na temama koje generalno doprinose izgradnji društva u kojem se poštuju različitosti i njeguje duh tolerancije, promocije ljudskih prava i mira. Vodič sadrži definicije pojmova koji se vežu za temu nasilnog ekstremizma i radikalizacije, izvode iz Strategije BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma, pregled faktora rizika i ranih znakova rizičnih ponašanja, uloge raznih aktera u prevenciji i sprečavanju ovih negativnih pojava, sa posebnim fokusom na škole kao sigurna okruženja, kao i nastavnike/nastavnice i značaj njihovog rada sa učenicima/učenicama.

Vodič nudi i listu dodatnog materijala, i strukturiran je tako da ga pedagozi/pedagogice mogu koristiti za podršku nastavnicima/nastavnicama i učenicima/učenicama u razvijanju vještina poput kritičkog razmišljanja, multiperspektivnosti, moralne hrabrosti, odgovornog ponašanja u korištenju interneta, itd.

Istovremeno nam je namjera da animiramo i sve druge relevantne aktere da se uključe u ovaj proces.

ŠTA JE NASILNI EKSTREMIZAM?

Terminologija koja tretira pojam nasilni ekstremizam je kompleksna i određena je različitim faktorima. Razlozi tome su mnogobrojni, a glavni među njima je činjenica da mnogi korišteni termini nemaju univerzalno prihvaćene značenje. Također, pri prevođenju na druge jezike termini poprimaju nova značenja, a multiperspektivan pristup prevođenju i korištenju sličnih riječi za označavanje različitih pojava dodatno otežavaju univerzalno definiranje pojmova.

Budući da nema jedinstveno prihvaćene definicije nasilnog ekstremizma, u nastavku ćemo pokušati pojasniti ključne pojmove koji se obično koriste u literaturi i u praksi.

Radikalizacija

Kao i o terminu ekstremizam i o terminu radikalizacija se mnogo raspravlja kada se koristi u kontekstu nasilnog ekstremizma. *Radikalno* se može definirati na različite načine, ovisno o okolnostima. U određenim kontekstima može jednostavno značiti htijenje da se uzrokuju političke promjene, i ne mora da predstavlja prijetnju društvu osim ukoliko nije povezana sa nasiljem ili drugim nezakonitim radnjama, poput podsticanja mržnje ili kršenje ljudskih prava. Radikalizacija može zapravo biti usmjerena na ostvarivanje korisne promjene kao što je to nekad bio slučaj sa zalaganjem za ukidanje ropstva ili borba za pravo glasa, koje su u prošlost bile ideje u suprotnosti sa ustaljenim stavovima u društvu, pa su samim tim smatrane radikalnima. Međutim, u kontekstu nastojanja da se spriječi nasilni ekstremizam, termin **radikalizacija** se obično upotrebljava da bi se opisao *proces u kojem osoba usvaja ekstremne poglede ili ponašanja kako bi legitimizirala upotrebu nasilja*.³

Radikalizacija se može objasniti i kao pojačani ekstremizam u uvjerenjima, osjećajima i ponašanju u smjeru koji sve više opravdava nasilje među grupama i zahtjeva neku vrstu žrtvovanja radi odbrane vlastite grupe⁴. Ključni pojam ovdje je proces prihvatanja nasilja. Ako neko želi ukazati na proces preko kojeg pojedinac/pojedinka postaje nasilni ekstremist, izraz radikalizacija koja vodi nasilju, bio bi mnogo prikladniji nego nasilni ekstremizam koji se fokusira na ideološki motivirano pribjegavanje nasilju. Upravo se Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) koristi specifičnim terminom – *nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode u terorizam*, gdje se pod terorističkom radikalizacijom podrazumjeva dinamičan proces u kojem osoba počinje da prihvata terorističko nasilje kao mogući,

---

³Preventing Violent Extremism through Education, A Guide for Policy – Makers, UNESCO, Pariz, str.19

⁴Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism, McCauley and Moskalenko, 2008, str 416

možda čak i opravdan pravac djelovanja⁵. To postepeno može navesti osobu da zagovara, podržava ili učestvuje u terorizmu, iako to ne mora uvijek da bude slučaj.

Ekstremizam

Doslovno, ekstremizam znači *vjerovanje i podržavanje ideja koje su vrlo daleko od onog što većina ljudi smatra ispravnim i razumnim*.⁶ Ekstremizam se tako odnosi na stavove ili ponašanja koja se smatraju izvan norme.

Ovo temeljno razumijevanje pojma ističe nerazdvojivo subjektivnu prirodu pojma „ekstremizam“ koja može poprimiti različita značenja, ovisno o tome ko definira normu i odlučuje šta je prihvatljivo, a šta ne u skladu s tim.

Nasilni ekstremizam

Ne postoji međunarodno dogovorena definicija nasilnog ekstremizma. Najčešće razumijevanje pojma jest da se *odnosi na uvjerenja i postupke ljudi koji podržavaju ili koriste nasilje kako bi ostvarili ideološke, vjerske ili političke ciljeve*.⁷ To uključuje terorizam i ostale oblike politički i sektaški motiviranog nasilja⁸. Nasilni ekstremizam se pojednostavljeno može objasniti i kao ne dozvoljavanje drugačijeg pogleda na svijet, smatranje da su vlastiti stavovi izuzetni, i želju za nametanjem vlastitog stava uz pribjegavanje nasilju, ako je to potrebno.

Uobičajeno, nasilni ekstremizam također identificira neprijatelja ili neprijatelje koji su predmet mržnje i nasilja. Osnovno jezgro nasilnog ekstremizma je da je to ideološki motivirano sredstvo za korištenje nasilja, obično zasnovano na teorijama zavjere.

Mogu se razlikovati različiti tipovi (nasilnog) ekstremizma: (a) ideološki, (b) religijski i (c) problemski.

- a. Ideološki ekstremizam uključuje desničarski i ljevičarski ekstremizam. Iako oba opravdavaju korištenje nasilja i zagovaraju odbacivanje demokracije kao ustavnog poretka, ono što ih razlikuje su vrijednosti. Desničarski ekstremizam polazi od stajališta da je određena etnička grupa, narod, rasa superiorniji u odnosu na druge, te se daje prednost kolektivu nad pojedincem. Ljevičarski ekstremizam se razvijao iz radničkih pokreta koji su teoretski pokušavali eliminirati klasne razlike i željeli demokraciju zamijeniti anarhizmom ili komunizmom⁹.

---

⁵Sprječavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici, OSCE TNTD i ODIHR, 2014

⁶ Preventing Violent Extremism through Education, A Guide for Policy – Makers, UNESCO, Pariz, str.19

⁷ Isto, str. 19

⁸ Isto str.19

⁹ Norberto Bobbio.(1996). Left and Right. The Significance of a Political Distinction. The University of Chicago. Press. Chicago

- b. Religijski ekstremizam teži dominaciji određene religije i karakterističan je po zloupotrebi i instrumentalizaciji religije za opravdavanje i poticanje nasilja, te zagovaranju idealnog poretka zasnovanog na Božijim zakonima.
- c. Problemski ekstremizam, ili ekstremizam koji se zasniva na samo jednom problemu ili pitanju uključuje pokrete koji se bore za zabranu abortusa, prava životinja, eko-pokrete, pokrete protiv LGBT itd.¹⁰

Terorizam

Međunarodnim pravom nije utvrđena univerzalna definicija terorizma, ali predstavlja teško krivično djelo koje se ne može i ne treba povezivati sa nacionalnom, vjerskom ili etničkom pripadnošću¹¹. Terorizam se odnosi na *posebnu strategiju, korištenu kako bi se postigli određeni politički ciljevi, koja u osnovi namjerno koristi stvaranje i upotrebu straha.*

Krivični zakon BiH definiše pojam teroristički čin koji podrazumijeva:

- a. napad na život osobe koji može prouzročiti njenu smrt;
- b. napad na tjelesnu cjelovitost osobe;
- c. protupravno zatvaranje, držanje zatvorenom ili na drugi način oduzimanje ili ograničavanje slobode kretanja druge osobe, s ciljem da se nju ili nekoga drugoga prisili da što učini, ne učini ili trpi (otmica), ili uzimanje talaca;
- d. nanošenje velike štete objektima Bosne i Hercegovine, vlade druge države ili javnim objektima, prometnom sustavu, postrojenjima infrastrukture uključujući informatički sustav, nepomičnoj platformi koja se nalazi u kontinentalnom pojasu, javnom mjestu ili privatnoj imovini, za koju štetu je vjerojatno da će ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne gospodarske štete;
- e. otmicu zrakoplova, broda ili drugog sredstva javnog prometa ili prijevoza robe;
- f. proizvodnju, posjedovanje, stjecanje, prijevoz, opskrbu, korištenje ili osposobljavanje za korištenje oružja, eksploziva, nuklearnog, biološkog ili kemijskog oružja ili radioaktivnih tvari, te istraživanje i razvoj biološkog i kemijskog oružja ili radioaktivnih tvari;
- g. ispuštanje opasnih tvari ili izazivanje požara, eksplozija ili poplava s ciljem ugrožavanja ljudskih života;

¹⁰ Dostupno na https://www.erasmusplus.nl/sites/default/files/files/young_people_and_extremism_-_a_resource_pack_for_youth_workers_-_december_2016.pdf

¹¹ Sprječavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici, OSCE TNTD i ODIHR, 2014

- h. ometanje ili zaustavljanje opskrbe vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom s ciljem ugrožavanja ljudskih života;
- i. prijetnja počinjenjem kojeg pobrojanog djela.

Terorizam se pojavljuje u mnogim različitim kontekstima i poprima različite oblike. Bez namjere da se definiše terorizam, zajedničke karakteristike¹² često uključuju:

- a. Opasnost (po život, tijelo ili imovinu);
- b. Pokušaj namjernog potkopavanja demokratske vlasti, naročito pokušaj uticaja na kreatore politika i zakona; i
- c. Neselektivan pristup metama s ciljem izazivanja straha i terora među stanovništvom.

Otpornost

Otpornost se općenito odnosi na sposobnost pojedinca da prevaziđe izazove koji imaju negativan utjecaj na njegovu emocionalnu i fizičku dobrobit. U kontekstu nasilnog ekstremizma otpornost se odnosi na sposobnost da se odupre – ili ne postupa po viđenjima i mišljenjima koji oslikavaju svijet istinama koje legitimiziraju mržnju i upotrebu nasilja. Sposobnost da se pruži otpor, reaguje i oporavi od širokog niza štetnih i negativnih događaja.

U obrazovanju to podrazumijeva razvijanje učeničkih kapaciteta ili mogućnosti da razmišljaju kritički, uče propitujući i da potvrde činjenice kako ne bi pali pod utjecaj uproštenih i suženih pogleda na svijet koji propagiraju nasilne ekstremističke grupe. Izgradnja i stvaranje otpora među mladima, jedna je od ključnih mjera koja može biti implementirana u obrazovnom sektoru kako bi se preveniralo širenje nasilnog ekstremizma.

Na pitanje da li obrazovanje može spriječiti nasilni ekstremizam i radikalizam, odgovor bi trebao biti afirmativan samo ukoliko je primarni zadatak odgoja i obrazovanja življenje univerzalnih vrijednosti (mir, sloboda, društveni napredak, jednaka prava i ljudsko dostojanstvo). U suprotnom, zaključujemo, da nasilni ekstremizam počinje tamo gdje društvo zajedničkih istinskih vrijednosti nestaje.

---

¹²Više informacija dostupno u rezoluciji Vijeća sigurnosti UN-a 1566 (2004)

STRATEGIJA BIH ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV TERORIZMA 2015.-2020.

Sa ciljem organiziranog pristupa prevenciji i borbi protiv terorizma u Bosni i Hercegovini, Vijeće ministara BiH usvojilo je "Strategiju Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.-2020." i "Akcijski plan za provedbu strategije Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.-2020."

Ova Strategija predstavlja izraz kontinuiteta i spremnosti BiH za dalje jačanje kapaciteta u oblastima prevencije i borbe protiv terorizma, ali i suzbijanja svih drugih s terorizmom povezanih pojava. Bitno je istaći kako je Strategija donijeta u vremenu kada se na globalnoj razini intenziviraju sigurnosni izazovi, poput stranih terorističkih boraca, nasilnog ekstremizma i zločina i govora iz mržnje, te zloupotreba interneta. Stoga je u ovom dokumentu poseban akcent stavljen na izazove nove dinamike terorizma i s terorizmom povezanih pojava.

Osnovni cilj Strategije je suzbijati sve oblike ekstremističkog i terorističkog djelovanja poštujući vrijednosti demokracije, vladavine prava i ljudskih prava i sloboda – učiniti Bosnu i Hercegovinu prostorom sigurnim za život i rad svih njenih državljana/državljanke, kao i drugih koji borave na njenom teritoriju.

Prevencija zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima je jedan od podciljeva Strategije.

Jačanje uloge tzv. društvenih korektiva od porodice, preko socijalnih službi, pa do obrazovnih i drugih službi predstavlja ključni elemenat ovoga procesa. Dodatno, postavlja se i potreba sinergije u okvirima lokalnih zajednica na relaciji javni sektor - vjerske zajednice, kako bi segment prevencije dobio svoju punu formu a mjere koje će biti preduzete polučile najbolje moguće učinke.

Ključni prioriteti preventivnih aktivnosti, između ostalih uključuju promoviranje vrijednosti demokracije, vladavine prava, tolerancije i dijaloga, kao i stvaranje specifičnih edukativnih programa za mlade kroz kurikulume ali i vannastavne aktivnosti.

Strateške smjernice za provedbu Strategije upućuju na potrebu razvijanja posebnih projekata sigurnosne kulture u medijima, edukativnim i razvojnim programima, posebno u dijelu istraživačkog novinarstva a koji se odnosi na govor mržnje, nasilni ekstremizam i druga djela koja mogu voditi ka terorizmu.

Strategija također sugerše da, u konsultacijama sa nadležnim obrazovnim tijelima, treba dopuniti ili razviti tematske kurikulume u oblasti sigurnosne kulture, sprječavanje svih oblika mržnje, govora mržnje i nasilnog ekstremizma koji može voditi ka terorizmu.

FAKTORI RIZIKA KOJI MOGU DOVESTI DO RIZIČNIH PONAŠANJA - RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA

„Gdje zakaže prevencija, počinje intervencija!„

Faktori koji utiču na prijemчивost na radikalizaciju su raznovrsni i generalno se mogu podijeliti na demografske, socio-ekonomske, političke, psiho-socijalne, itd., i treba imati na umu da oni nikada ne djeluju izolovano, nego se radi o kombinaciji nekolicine faktora. Ove faktore rizika također možemo, radi lakšeg razumjevanja, podijeliti na *lične, porodične i socijalne*.

LIČNI FAKTORI (KARAKTERISTIKE LIČNOSTI)

U karakteristike ličnosti koje mogu pogodovati radikalizaciji možemo ubrojati: povučenost, nisko samopoštovanje, sumnju u vlastite mogućnosti, nemogućnost rješavanja problema, potrebu za samopotvrđivanjem, neupitnu poslušnost. Ranjivi pojedinac/pojedinka ima potrebu za pripadanjem nekome ili nečemu, želju za određenim socijalnim statusom, privlače ga/je mogućnost za akciju, stvaranje promjena i dobivanje materijalne nagrade. Osjećaj „nepravde“, postaje opsesivni unutrašnji „gonič“ kao motiv za opravdavanje nasilnog ponašanje prema drugima.

UTICAJ PRETHODNOG ŽIVOTNOG ISKUSTVA - PORODIČNI FAKTORI

Osim ličnih i porodični faktori imaju svoj uticaj na ranjivost osobe. Postoje životni periodi kada kod osobe dolazi do promjena u stavovima i ponašanju, a koji su uglavnom vezani za značajne životne događaje poput nenadanog napuštanja roditeljskog doma, zaposlenja, nezaposlenosti, sklapanja braka, dobijanja djece, razvoda, ozbiljnih bolesti, iznenadne smrti člana porodice, kao i prisutnost različitih oblika nasilja unutar porodice. Pored toga, postoji još jedan faktor koji je karakterističan za postkonfliktno BiH društvo, a to je prenošenje vlastitog viđenja minulih događaja na mlađe generacije. Naime, nije neuobičajeno da porodica svoju ličnu percepcija rata mlađima prenosi kao priču s puno živih detalja ili da u potpunosti izbjegava takvu temu, što može dovesti do toga da mlađe generacije informacije o tome traže u drugim izvorima. Pored toga, frustracija starijih zbog sporog i neadekvatnog kažnjavanja zločinaca na teritoriji bivše Jugoslavije, osjećaj ugnjetavanosti, nepravde, poniženosti se prenose na mlade generacije i mogu ih dodatno učiniti ranjivima.

NORME I VRIJEDNOSTI U DRUŠTVU - SOCIJALNI FAKTORI

Društveni faktori također imaju svoju ulogu u pojavi i širenju nasilnog ekstremizma, posebno ukoliko društvo prolazi kroz promjene u socijalnom, ekonomskom i političkom smislu, kao što su pad životnog standarda, siromaštvo, građanski ratovi, revolucije ili promjene ekonomskog i političkog sistema u cjelini. Kao posljedica

pojavljuje se velik broj osoba koje su nezaposlene, imaju osjećaj otuđenosti, beznađa, neprilagođeni su i imaju jak osjećaj društvene nepravde i izdaje od strane države.

Dakle, iako se ne može govoriti o profilu osobe podložne radikalizaciji, niti o jednom faktoru rizika koji je dominantan, stručnjaci ipak tvrde da podupiranje radikalnih ideja i nasilnog ekstremizma ima korelaciju sa:

- a. mlađim osobama uglavnom muškog roda,
- b. onima koji vjeruju da je „njihova ideologija“ ili „cilj“ u opasnosti,
- c. uvjerenje da jedna religija ili ideologija zaslužuje da ima veću ulogu u svijetu,
- d. uvjerenje da je jedna religija ili ideologija trenutno u opasnosti u svijetu.

RANI ZNACI RADIKALIZACIJE

Treba prije svega imati na umu da je radikalizacija dugotrajan proces i da se ne dešava preko noći, niti postoji jedinstven obrazac radikalizacije. U nekim slučajevima ipak radikalizacija se može desiti ubrzano, isprovocirana nekim incidentom, vijestima ili ličnom tragedijom. Ponekad su znaci radikalizacije posve jasni, a ponekad to nije slučaj, posebno kada se radi o tinejdžerima koji svakako prolaze kroz razvojne faze koje su karakteristične po čestoj ljutnji, potrebi za osamljivanjem, suprotstavljanju autoritetima.

Uzrast je jedan od faktora koji povezan sa drugim varijablama, kao što su individualne karakteristika pojedinca, moralni i kognitivni razvoj, socijalni status, obrazovanje, specifično političko iskustvo i karakteristike određene historijske epohe, također djeluje u procesu sticanja identiteta u sklopu kojeg je i političko opredjeljenje.

Politička socijalizacija predstavlja proces putem kojega se u strukturu ličnosti pojedinca inkorporiraju politički relevantni stavovi i oblici ponašanja. Tokom političke socijalizacije mlađih generacija stvaraju se određene osnove socijalnog položaja, tradicije i utjecaja koji sprečavaju ili olakšavaju prihvatanje aktualnih društvenih vrijednosti¹³. Tabela 1. prikazuje faze političke socijalizacije prema životnom dobu i uzrastu.

Kasna adolescencija/mlada punoljetnost je posebno osjetljiv period tokom kojeg mlade osobe više preispituju pitanja ličnog identiteta, svoja politička i religiozna opredjeljenja. Također je poznato da su mladi spremniji izlaganju riskantnim situacijama, što dovodi do otvorenosti prema ekstremnim političkim uvjerenjima, i mogućim ekstremističkim ponašanjima

Tabela 1. Faze političke socijalizacije prema životnom dobu i uzrastu.

Životno doba	Uzrast	Faze političke socijalizacije
Rano djetinstvo	+2 godine	Sigurnost i povjerenje u druge ljude
Kasno djetinstvo	3 – 4	Odnos prema autoritetu
Predškolski uzrast	5 – 7	Povjerenje i sigurnost u zajednicu
Rana adolescencija	8 – 12	Apstraktna racionalnost
Kasna adolescencija	13 – 17	Usvajanje ideja i ideala
Mladost	18 – 30	Politička efikasnost
Odraslo doba	31 – 64	Manipulacija interesima
Starost	65+	Bilans pozitivnih i negativnih rezultata

¹³Dr. Ivan Šiber. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja. Politička socijalizacija seoske omladine. No. 49-50, 1975.*

Promjene u ponašanju¹⁴

Kao što je već navedeno ne postoji lista standardnih znakova koji upućuju da je osoba prihvatila radikalne ideologije. Međutim, radi lakšeg shvatanja, možemo govoriti o nekim ponašanjima koja se mogu pojaviti kod djece i mladih, a koja se mogu smatrati rizičnima.

- a. Iznenadni prekid odnosa s porodicom i dugogodišnjim prijateljima
- b. Napuštanje škole i konflikti u školi
- c. Promjena kruga prijatelja, ishrane, odijevanja, izgleda, jezika, financijskih navika
- d. Promjena stavova i ponašanja prema drugima: antisocijalni komentari, odbacivanje autoriteta, odbijanje socijalne interakcije, odbijanje da se saslušaju stavovi drugačiji od vlastitih, povećana potreba za raspravom, odbijanje druženja i agresivnost prema djeci koja su drugačija, osjećaj proganjenosti, povlačenje u sebe i izolacija
- e. Promjene u ustaljenim aktivnostima: odbijanje učešća u aktivnostima u kojima je dijete ranije uživalo, tajnovitost i odbijanje razgovora o vlastitim aktivnostima, promjene identiteta i korištenje više identiteta u online sferi
- f. Posjećivanje ekstremističkih i radikalnih web sajtova i društvenih mreža koje prihvataju takve stavove, naklonost i opravdavanje ekstremističkih ideologija i grupa, posjedovanje materijala ili simbola asociranih sa ekstremističkom ideologijom
- g. Podržavanje ili odobravanje nasilja prema drugima, napadi i govor iz mržnje protiv određenih grupa, ponižavanje, omalovažavanje i šikaniranje oponentata, neistomišljenika i imaginarnih neprijatelja preko socijalnih medija
- h. Pozivanje na teorije zavjere i teorije o smaku svijeta

---

¹⁴Educate against hate, Vlada Velike Britanije, 2017

AKTERI I NJIHOVA ULOGA U SPREČAVANJU NASILNOG EKSTREMIZMA

Kako je već utvrđeno, pitanje radikalizacije nije odvojeno od ostalih potencijalno rizičnih ponašanja i ne treba ga tako ni promatrati. Stoga su mnoge ustanove, institucije i pojedinci pozvani djelovati u prevenciji i suzbijanju takvih oblika ponašanja.

Osim uobičajenih, zakonom definiranih poslova, potrebno je uspostaviti mehanizme konkretne suradnje po svim pitanjima koja su „zajednička“ unutar jednog sektora (npr. praćenje i razmjena informacija o učenicima kroz odgojni proces od predškolskog nivoa do srednje ili visoke škole), ali i među sektorima (npr. u slučajevima kada su u pitanju djeca u sukobu sa zakonom, ili vršnjačko nasilje, surađuju škole, centri za socijalni rad, policija, tužilaštvo, kazneno-korektivne ustanove itd.)

Uloga obrazovanja u sprečavanju nasilnog ekstremizma

Obezbjeđivanje odgovarajućeg kvalitetnog obrazovanja može pomoći stvaranju uslova koji će otežati raznim ideologijama i djelima nasilnog ekstremizma da zažive. Tačnije, obrazovne politike mogu osigurati da mjesta učenja (učionice) ne postanu plodno tlo za nasilni ekstremizam. Ono također može osigurati da obrazovni sadržaji i pristupi podučavanju i učenju razviju otpornost učenika prema nasilnom ekstremizmu i jačaju njihovu posvećenost nenasilju i miru.

S druge strane, ukoliko obrazovanje potiče isključive poglede na svijet i tolerira nasilje u bilo kojem obliku, ono ne samo da neće imati rezultate u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma, nego će doprinosti njegovom popularisanju. Ono je dakle “mač sa dvije oštrice”, odnosno može biti snažan faktor u borbi protiv nasilnog ekstremizma ali može i doprinosti njegovom širenju. Za efikasan utjecaj, obrazovne politike i prakse trebaju direktno i indirektno da se suoče i suprotstave pojedinačnim pokretačima nasilnog ekstremizma.

Obrazovanje može:

- a. Pomoći mladima da razviju interpersonalne vještine koje su im potrebne za vođenje dijaloga, rješavanje nesporazuma i prihvatanje miroljubivog stava prema promjenama;
- b. Pomoći učenicima/učenicama da razviju kritički način razmišljanja kako bi ispitali tvrdnje, provjerili glasine i doveli u pitanje legitimnost i privlačnost ekstremističkih uvjerenja;
- c. Pomoći učenicima/učenicama da izgrade otpornost kako ne bi podlegli ekstremističkom narativu i kako bi stekli socio-emotivne vještine koje su

im potrebne da prevaziđu sumnje i da se konstruktivno uključe u društvo ne pribjegavajući nasilju;

- d. Pomoći učenicima/učenicama da razviju osnovne životne vještine i socijalne kompetencije koje su ključne za aktivno učešće u demokratskom društvu;
- e. Osposobiti mlade za osnovnu medijsku pismenost kako bi se osiguralo da mladi ljudi mogu efikasno procesirati, filtrirati i analizirati ogromne količine informacija dostupne na internetu (online radikalizaciju). Tačnije, osigurati da znaju razlikovati informaciju od manipulacije;
- f. Obrazovanje ima primarno preventivnu ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i rezultate daje na „duge staze“. Ono ima obavezu i mogućnost da interveniše.

Kvalitetne i trajne rezultate u borbi protiv nasilnog ekstremizma obrazovanje može ostvariti na način da:

- a. U odgojno-obrazovnim ustanovama iskorijeni diskriminaciju, segregaciju i politizaciju obrazovanja s obzirom da ovi elementi mogu, u velikoj mjeri, doprinijeti nasilnoj radikalizaciji mladih ljudi. U školi se nitko ne bi trebao osjećati marginaliziranim, nejednakim, diskriminiranim ili progonjenim pa iz takve lične pozicije posegnuti za nasilnim ekstremizmom.
- b. Demokratija živi u školama jer je opće poznato da “nasilje počinje tamo gdje demokratski procesi prestaju”¹⁵. Tamo gdje postoji kultura dijaloga, u kome se mogu raspravljati čak i ekstremna mišljenja, prostor za nasilni ekstremizam je znatno smanjen.
- c. Naglašava i pažljivo obrađuje sadržaje koji se tiču poznavanja i poštivanja ljudskih prava i sloboda (ovo se posebice odnosi na grupu nastavnika koji u svojim predmetnim programima imaju doticaj sa ovom temom).
- d. Uspostavi atmosferu u kojoj će se učenici/učenice osjećati da su vrijedni/vrijedne i prihvaćeni/prihvaćene. Pred njih treba postavljati realne zahtjeve kako bi mogli doživjeti uspjeh i potvrditi svoju vrijednost.

U aktivnostima prepoznavanja i preveniranja raznih oblika ponašanja koja mogu voditi radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu, obrazovne ustanove trebaju imati partnere u lokalnoj zajednici, dok je unutar njih neophodna suštinska suradnja svih struktura (nastavnici/nastavnice, stručni suradnici/suradnice, administrativno osoblje, pomoćno tehničko osoblje, direktor/direktorica, vijeće učenika, vijeće roditelja, odjeljenska vijeća, školski odbor,..).

---

¹⁵Prevenција i borba protiv nasilnog ekstremizma svi imaju ulogu!, OSCE, Mission to Bosnia and Hercegovina.

Aktivnosti trebaju biti usmjerene ka:

- a. Prevenciji/edukaciji s ciljem razvijanja komunikacijskih, životnih i interpersonalnih vještina mladih, njihovog kritičkog mišljenja i drugih kompetencija kojima bi se mlade osobe izgradile u ličnosti sposobne da se odupru negativnim uticajima.
- b. Prepoznavanju/identifikaciji rizične skupine mladih, te dodatan rad sa njima kako bi se oni osnažili i stekli socio-emotivne i životne vještine, koje su im potrebne da se uključe u normalne životne tokove.
- c. Proširenju suradnje unutar škole, i suradnje škole sa užom i širom porodicom, prema centrima za socijalni rad (stručni suradnik/suradnica za osobe sa asocijalnim i antisocijalnim ponašanjem), domovima zdravlja (centri za mentalno zdravlje, ljekari za rad sa školskom djecom i pedijatri, hitne službe, timovi u centrima za mentalno zdravlje), vjerskim zajednicama (vjerski službenici), NVO u općini/gradu, sportskim udruženjima (klubovi, treneri), kao i svim osobama važnim mladom čovjeku.
- d. Razmjeni informacija i suradnji sa pravosudnim i organima sigurnosti: policijskim stanicama/upravama (policajci/policajke u zajednici, inspektori/inspektorice za prestupništvo mladih i krivično-pravnu zaštitu djece i maloljetnika), općinskim sudovima i tužiteljstvima (sudije i tužitelji/tužiteljice za rad sa maloljetnicima) koji će u svojim nadležnostima reagirati.

Sigurno školsko okruženje

Efikasna borba protiv nasilnog ekstremizma podrazumjeva da škola bude istinski inkluzivna, te da školska kultura, politika i praksa razlike među pojedincima ne tretira kao problem kojeg treba rješavati, već kao priliku za obogaćivanje učenja. Na pedagoškom nivou ovo znači dati prioritet ne samo kognitivnim vještinama, već i socio-emocionalnim, te ponašajnim kako bi se njegovale različitosti i odgovorno sudjelovanje.

Škole mogu uraditi više na promociji većeg stupnja socijalne kohezije pružajući kvalitetno i nepristrano obrazovanje. Učenici/učenice koje su ranjive, radi toga što su u riziku od diskriminacije ili odbacivanja, trebaju podršku i pažnju. To mogu biti djeca iz manjinskih grupa (kulturoloških, etničkih) ili iz ruralnih sredina, ona koja su se doselila iz drugih zemalja, koja ne govore jezik kojim se poučava u školama ili djeca koja imaju fizičke ili psihičke karakteristike koje ih čine različitima od većine. Njima bi se trebalo ponuditi pažljivo dizajnirane integracijske aktivnosti. Jednostavnim aktivnostima kao što su sudjelovanje u radu klubova, debatskim društvima ili nekim drugim vannastavnim aktivnostima, učešće u volonterskim

inicijativama, može se njegovati osjećaj priznanja i prihvaćanja od strane vršnjaka i zajednice, a što su ključni faktori u društvenoj integraciji.

Aktivnosti koje se organiziraju za ove grupe učenika/učenica bi trebalo da imaju za cilj njihovu integraciju u školsko okruženje, ali ova integracija mora biti uključivanje zasnovano na poštivanju njihove različitosti. Napori integracije koji se poduzimaju na račun različitosti učenika/učenica mogu biti kontra produktivni. Nadalje, potreban je oprez kako bi se izbjeglo stigmatiziranje onih kojima treba integracija. Čim usvoje osnovne vještine potrebne za integraciju, trebalo bi ih isključiti iz posebnih programa i uključiti u redovan život škole.

O osjetljivim pitanjima kao što je pitanje nasilnog ekstremizma treba ponuditi pažljivo pripremljene i provjerene informacije, jer kada škole ne nude učenicima/učenicama adekvatno poučavanje – uključujući alate i prilike koje će odrediti njihovu budućnost te učenje o osjetljivim pitanjima u vezi sa lokalnim i globalnim konfliktima i tenzijama, vjerskim ili rodnim pitanjima – vjerovatno je da će učenici/učenice potražiti odgovore iz nekih manje pouzdanih izvora informiranja, što može samo dodatno pogoršati njihovo shvatanje tih događaja. Ovo ponekad može predstavljati izazov za nastavno osoblje, posebno ukoliko osjećaju da nemaju dovoljno znanja ili vještina da adekvatno odgovore na ovakve teme. U takvim slučajevima je sasvim opravdano pozvati nastavnika/nastavnicu ili gostujućeg predavača koji može doprinijeti kvaliteti diskusije sa učenicima. Razgovor o ovakvim teškim temama unutar škole nema za cilj primarno pružanje informacija i znanja, nego pružanje sigurnog prostora u kojem se učenici/učenice osjećaju slobodno da iskažu svoje zabrinutosti, te preispitaju stvari iz drugačije perspektive. Na ovakav način škole potiču učenike/učenice da izraze svoja mišljenja i preispituju stavove, i da to čine u sigurnom okruženju, sa saznanjem da će biti saslušani i bez bojazni da će njihovo mišljenje biti osuđivano, ismijano ili odbačeno.

Naposljetku, obrazovanje igra važnu ulogu u programima rehabilitacije, udaljavanje od radikalnih ideologija i reintegracije nasilnih ekstremista u društvo.

Škole kao mjesta socijalizacije djece i adolescenata predstavljaju jedno od najvažnijih društvenih okruženja van njihovih porodica. To je mjesto na kojem oni uče kako formirati mišljenje i ostvariti interakciju sa ostalim članovima/članicama društva, uviđaju kako ih društvo tretira i ostvaruju veze sa vršnjacima.

Za mlade, i sve one koji će ući u sistem obrazovanja u narednom periodu, od kritične je važnosti da škole pruže podršku i budu sigurno okruženje. Nažalost, za mnogu djecu one mogu predstavljati društveni milje u kojem će oni biti na meti namjernog agresivnog ponašanja i/ili gdje mogu usvojiti obrasce ponašanja koji mogu nadvladati njihovo razumijevanje da je upotreba sile pogrešna. Pod pritiskom takvih uvjeta, škole mogu postati mjesta u kojima učenici/ce razvijaju ili pojačano osjećaju isključenje i netoleranciju, umjesto da iskuse da je etos njihovog društva prihvaćanje.

Nulta tolerancija na nasilje

Bez obzira na brojne faktore koji oblikuju pitanje nasilja u školi, kao i razlike koje postoje među kulturama, društvima i njihovim pravnim sistemima, škola bi trebala da usvoji politiku „nulte tolerancije na nasilje“.

Ukoliko se nasilje kategorično ne zaustavi ono ne samo da ima direktne posljedice na konkretnu žrtvu nasilja, već dugoročno postaje preovladajući etos koji se širi ustanovom, a nasilje prihvata kao normalan način rješavanja problema.

Iako politika „nulte tolerancije na nasilje“ možda neće odmah eliminirati nasilje, ipak će odaslati jasnu poruku da su ustanova i svi njeni članovi posvećeni nenasilju. Bitno je da se po ovom pitanju postigne konsenzus među svim akterima školskog života i da se na principu „nulte tolerancije na nasilje“ usvoji kodeks ponašanja nastavnika/nastavnica i učenika/učenica, kako bi se postavile norme i „izopćila“ nasilna ponašanja u školi.

Izgradnja etosa brige u školskom kontekstu implicira da će slučajevi nasilja u školi biti tretirani kao prilike kada školsko osoblje pokazuje posvećenost nenasilju i poštovanju ljudskog digniteta.

Nadalje, kada se desi nasilje disciplinske mjere bi trebalo da budu edukativne a ne isključivo izrečene u svrhu kažnjavanja. Učenici i učenice treba da uvide loše u svom ponašanju i posljedice svojih postupaka. U tim okolnostima je također važno da učenici/učenice budu uključene u raspravu, i razumiju uzroke i procese eskalacije konflikta koji je doveo do upotrebe nasilja. Veoma je bitno nakon situacije vršnjačkog nasilja u školi, ili bilo koje druge društveno neprihvatljive pojave iskoristiti priliku da se neposredni učesnici u negativnim pojavama uključe u pažljivo pripremljene aktivnosti, kako bi im se pomoglo da prepoznaju i prevaziđu neprimjerene reakcije u kriznim situacijama.

Jednako je važno da učenici/učenice sudjeluju u pronalasku fer rješenja. Ostale efikasne strategije uključuju upotrebu dobro strukturiranih i vođenih vršnjačkih medijacija, koje bi se bavile slučajevima vršnjačkog nasilja u srednjim školama. Također može biti korisno i razvijanje vještina rješavanja konflikata među učenicima/učenicama (svih uzrasta), nastavnicima/nastavnicama, školskim osobljem i roditeljima putem programa obrazovanja o miru i rješavanju konflikata putem formalnih kurikuluma.

Naposljetku, veoma je bitno da reakcija na nasilje bude pravovremena, odnosno u trenutku kada se pojavi nasilje, te da se ono osudi. Kada se pojavi neki oblik nasilja, prioritet je njegovo rješavanje kroz primjenu spomenutih tehnika, i uključivanje svih aktera školskog života.

Nastavnici/ Nastavnice

Nastavnici/nastavnice igraju centralnu ulogu u prevenciji nasilnog ekstremizma – ne kao nadzornici već kao edukatori. U direktnom kontaktu sa mladim ljudima, oni mogu biti modeli za uzor, pokretači promjena, medijatori, oni koji njeguju dijalog i međusobno poštovanje. Oni također mogu biti, pored porodice, prvi koji će identificirati znakove radikalizacije koja vodi u nasilje i ublažiti ih. Nadalje, nastavnici/nastavnice mogu služiti kao most između škole, porodice i šire zajednice, kako bi osigurali da svi oni kojih se tiče rade skupa prema zajedničkom cilju, a to je pružanje podrške učenicima/učenicama u riziku.

Kako bi se nastavnicima/nastavnicama omogućilo da igraju konstruktivnu ulogu posrednika u procesu treba ih konzultirati, motivirati i opremiti prigodnim alatima za učenje i poučavanje. Ovo uključuje jačanje njihovih sposobnosti, putem dodatnog obrazovanja i usavršavanja, da među učenicima/učenicama gaje niz kognitivnih i nekognitivnih vještina – poput kritičkog razmišljanja, multiperspektivnosti, razumijevanja kompleksnosti, moralne hrabrosti i odgovornog ponašanja. Nastavnike/nastavnice je potrebno i ohrabriti da gaje poštovanje i budu osjetljivi na osobne izazove sa kojima se učenici/učenice suočavaju, a u vezi sa pitanjima identiteta i svrhe. Ovu dimenziju ne treba previdjeti ako želimo da nastavnici/nastavnice osiguraju učenicima/učenicama adekvatno i blagovremeno vodstvo koje ih može odvratiti od radikalizacije.

Naposljetku, nastavnicima/nastavnicama treba osigurati adekvatnu psihološku i društvenu podršku, kako bi se suočili i prevazišli utjecaje, napade ili prijetnje koje mogu ometati njihov kapacitet da imaju konstruktivnu ulogu u prevenciji.

Nažalost, moramo prepoznati da i nastavnici/nastavnice mogu biti poticatelji nasilnog ekstremizma, tako što će prenositi poruke mržnje i netolerancije i poticati stereotipe, što negativno utječe na učenike/učenice i klimu u školi. U takvim je slučajevima potrebno primjeniti postojeće procedure i sankcije protiv govora mržnje.

U cilju pružanja adekvatne podrške nastavnicima/nastavnicama, i osnaživanja njihove uloge kao uzora i podrške mladim generacijama potrebno je:

- a. Održavati redovita savjetovanja o rizičnim ponašanjima kod djece, i samim time osigurati njihovu upoznatost i osvještenost o opasnostima ovakvih ponašanja, a posebno „novih¹⁶“, bez obzira na spol.
- b. Omogućiti i potaći dodatno stručno usavršavanje nastavnika/nastavnica po pitanju borbe protiv nasilnog ekstremizma.

---

¹⁶Politoksikomanija (kombiniranje različitih psihoaktivnih tvari i alkohola); brzo opijanje “binge drinking”; “hook up” kulturu (seksualni odnos sa što većim brojem partnera); hazardne noćne utrke i rizične vožnje motornim vozilima; iskakanja i uskakanja u jureća vozila; patološka ponašanja i psihosomatske probleme (depresija, anksioznost i dr.); poremećaje spavanja, probleme ishrane (anoreksija, bulimija); dugotrajna noćna izbivanja

- c. Konstantno podsjećati nastavnike/nastavnice na značaj njihove uloge u rastu i razvoju mladih.
- d. Naglasiti i povremeno osvještivati značaj određenih tema, kao što su način rada u školama, razvoj kritičkog mišljenja, medijska pismenost, školska kultura, volonterizam i sl.
- e. Koristiti i unapređivati postojeće mogućnosti školskog sistema za bolje upoznavanje i razumijevanje učenika/učenica i njihovih socijalno-ekonomskih, kulturnih i svih drugih životnih okolnosti u cilju prevencije negativnih pojava.
- f. Kontinuirana saradnja i razmjena informacija sa roditeljima učenika/učenica. Obzirom na tendenciju da u procesu obično učestvuju isti roditelji jednog spola, osigurati učešće i mišljenja i očeva i majki, gdje je to moguće.
- g. Kontinuirana saradnja sa Vijećem učenika i Vijećem roditelja kao partnera u procesu izgradnje povjerenja i saradnje svih struktura u školi; ugraditi relevantne teme u planove rada ovih tijela.

Nastavnici/nastavnice trebaju iskoristiti svoju jedinstvenu poziciju i kapacitet da:

- a. Na temelju dobrog poznavanja učenika/učenica, rano prepoznaju faktore rizika, iskoriste momentum i reaguju kako učenik/učenica ne bi postala meta negativnih utjecaja opasnih grupa i pojedinaca.
- b. Razvijaju individualne programe putem ostalih oblika neposrednog odgojno-obrazovnog rada kako bi učenici/učenice otkrile svoje "jače strane", a u cilju podizanja samopoštovanja i jačanja pozitivne slike o sebi.
- c. Timski, zajedno sa nastavnicima nekih predmeta, kao što je vjeronauka, demokratija i ljudska prava, historija, psihologija, filozofija i sl. pripremaju i realiziraju određene stručne teme na sjednicama odjeljenskog i nastavničkog vijeća, vijeća roditelja, školskog odbora i roditeljskim sastancima.
- d. Razmatraju i analiziraju preovlađujuće metode rada u nastavi kako bi se došlo do najefikasnijih metoda koje razvijaju kritičko mišljenje i otpornost na manipulaciju i vrbovanje.
- e. Koriste teme iz nastavnog plana i programa pogodne za razmatranje i nasilnog ekstremizma, koje između ostalog mogu uključivati nacionalnost, istoriju, religiju i vjerovanja, norme i stilove odijevanja, jezik, slobodu izražavanja i internet, rodnu ravnopravnost, rodno zasnovano nasilje, kulturu, umjetnost i druge adekvatne teme.
- f. Prepoznavaju i koriste „trenutke za podučavanje“ koji se mogu javiti i mimo nastavnih jedinica i tema, obično kao posljedica nekih događaja, kada se može desiti da učenici/učenice, ukoliko izostane rasprava, posegnu za drugim izvorima informacija i tumačenjima koja mogu promovirati pogrešne pristupe.
- g. Uvijek nastoje kroz nastavu i druge oblike rada u školi svakom učeniku/učenici osigurati priliku da pokažu i dokažu svoje sposobnosti i svoju vrijednost. Čini se da je nasilni ekstremizam često pogrešna prečica za

dokazivanje lične vrijednosti i očajan pokušaj da se izbjegne osjećaj promašenosti života.

- h. Promoviraju pozitivne narative u svakoj prilici i stvaraju klimu u kojoj su solidarnost, poštovanje različitosti, ljudska prava, volonterizam i angažovanje mladih zajednički skup vrijednosti svakog člana/članice školske zajednice, a u cilju neutralizacije negativnih narativa i zloupotrebe socijalnih mreža i medija za predstavljanje i promovisanje ekstremizma i nasilja kao poželjnog ponašanja, odnosno stvaranja pogrešnih idola nove generacije.

Rad sa učenicima/učenicama

Rad sa učenicima/učenicama treba biti usmjeren na:

- a. Stvaranje odnosa koji su zasnovani na poštovanju i povjerenju.
- b. Organiziranje aktivnosti u ili van škole gdje se mladi ljudi osjećaju sigurno i ugodno.
- c. Vođenje dijaloga o svim temama bez predrasuda i etiketiranja, bez držanja lekcija ili moraliziranja, te pomaganje mladima da sami dođu do spoznaja.
- d. Stavljanje fokusa na resurse koje mladi ljudi imaju, u školskim i vannškolskim aktivnostima (sportskim, zabavnim, umjetničkim, vjerskim događajima).
- e. Osiguranje multiperspektivnosti u svim aktivnostima formalnog i neformalnog učenja i ohrabrivanje na samostalno učenje i istraživanje.

U postizanju gore navedenog, između ostalih aktivnosti, potrebno je:

- a. Stvoriti sigurno okruženje u kojem će učenici i učenice moći otvoreno raspravljati o pitanjima koja ih tište poput identiteta, migracija, rodnih uloga, političkih dešavanja i trenutnih konflikta, te im pomoći da pronađu adekvatne odgovore.
- b. Osigurati da učenici i učenice mogu anonimno i sigurno prijaviti slučajeve nasilja, ali i sve ostale oblike ponašanja koja su uznemirujuća na bilo koji način.
- c. Iskoristiti rad sekcija, vijeća učenika, časove odjeljenske zajednice, van-nastavne aktivnosti i druge aktivnosti za maksimalno uključivanje svih učenika i učenica.
- d. Iskoristiti adekvatne književne i druge tekstove za dramsku obradu na sekcijama i ako se pokaže korisnim, predstavljanje učenicima. Na taj način bi se kroz dijalog između uloga sa argumentima „za“ i „protiv“ promovisala pobjeda „snage“ argumenata.
- e. U radu sa učenicima/učenicama aktualizirati pojedince i organizacije koje su pokazale građansku hrabrost u najtežim situacijama.

- f. Organizirati likovna i literarna takmičenja i radionice sa učenicima/učenicama koje promoviraju kreativnost učenika/učenica i pozitivne vrijednosti.
- g. Uvesti kalendar međunarodnih dana i njihovog obilježavanja, te u obilježavanje uključiti što veći broj učenika/učenica i roditelja.

U multietničkim sredinama i školama gdje nastavu pohađaju učenici iz različitih etničkih zajednica ne dovoditi u pitanje posebne identitete i u demokratskoj atmosferi omogućiti njihovo autentično ispoljavanje kako bi se izbjegao osjećaj nepravde i ugroženosti kod pojedinih učenika, zbog čega bi mogli posegnuti za nasilnim ekstremizmom.

U sredinama koje su većinski monoetničke, važnost rada na temama kao što su tolerancija, multikulturalizam, različitost, multiperspektivnost i sl. je još i veća.

Kako je to i zakonima o obrazovanju definirano, pozivamo škole da rade na općim ciljevima odgoja i obrazovanja, posebno „odgajanje i obrazovanje u skladu sa općim, kulturnim u civilizacijskim vrijednostima, osposobljavanje za život u multikulturalnom svijetu i poštivanje različitosti te razvijanje tolerancije“.

Brojni priručnici, vodiči i slični materijali ranije preporučeni za rad na ovim temama u školama, predlažu i konkretnije aktivnosti.

U prelomnim trenucima života mladih ljudi jedna pozitivna riječ i pružena ruka može promijeniti smjer njihovih života. Pozivamo pedagoge/pedagogice, profesore i profesorice da aktueliziraju svoj rad korištenjem nekih od pomenutih materijala (preporučena lista na kraju ovog priručnika).

LITERATURA

Preporučeni materijali/vodiči :

1. *Suradnja s roditeljima*, Frances Page Glascoe
2. *Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi-Zdravstveni odgoj* (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb)
3. *Priručnik za mlade o nenasilju i toleranciji* (EDUKA)
4. *Predrasude, stereotipi, diskriminacija* (Košnica)
5. *Vodič za pedagoge i psihologe - Vršnjačka medijacija* (OSCE Misija u Bosni i Hercegovini)
6. *Nenasilje počinje sa mnom - radionice za rad sa djecom i mladima* (Impresum)
7. *Prepoznaj nasilje u partnerskim odnosima - Vodič za mlade* (Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ranopravnost polova Vojvodine-Autonomni ženski centar)
8. *Primjeri aktivnosti u pedagoškim radionicama*, Željka Maić
9. *Obrazovanje vršnjaka - Priručnik za trening trenera* (Međuresorna grupa UN-a za unapređenje i zaštitu zdravlja mladih u Evropi i CentralnojAziji- Podkomitet za obrazovanje vršnjaka)
10. *T-Kit Interkulturalno učenje*, Vijeće Europe, Beograd 2005
11. *A Teacher's Guide on Prevention of Violent Extremism*, UNESCO (2016)
12. *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers*, UNESCO (2017)
13. *Prevenција i borba protiv nasilnog ekstremizma, svi imaju ulogu!*, OSCE Mission to Bosnia and Hercegovina
14. *Radionice za djecu po uzrastu o prepoznavanju lažnih vijesti (Dealing with fake news, conspiracy theories and propaganda in the classroom)*, Radicalization Awareness Network dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_dealing_fake_news_conspiracy_theories_propaganda_classroom_29-30_11_2017.pdf